

БЪЛГАРСКО СПИСАНИЕ ЗА ОБРАЗОВАНИЕ

БРОЙ 1

2021

BULGARIAN JOURNAL OF EDUCATION

VOLUME 1

2021

ЧИТАЛИЩНИТЕ БИБЛИОТЕКИ В БЪЛГАРИЯ 1944 - 1956

ПЕНКА НЕНОВА ЦОНЕВА

Penka Tsoneva. COMMUNITY CENTERS' LIBRARIES IN BULGARIA 1944-1956

Резюме. Изследването е историко-педагогическо и има за цел да открие основни тенденции в развитието на читалищните библиотеки през периода 1944-1956 г., който се характеризира с радикални социално-политически и икономически промени, със значими изменения в читалищното законодателство и читалищната организация. Проучването е базирано изцяло върху исторически извори.

Ключови думи: *читалища, библиотеки, тенденции, развитие.*

Summary. The study is historical and pedagogical and aims to highlight major trends in the development of community centers' libraries in the period 1944-1956, which is characterized by radical socio-political and economic changes, with significant changes in library legislation and library organization. The study is based entirely on historical sources.

Keywords: *community centers, libraries, trends, development.*

Въведение

Настоящото изследване е продължение на осъщественото проучване относно тенденциите в развитието на връзката „самообразование на населението – читалищни библиотеки“ за периода 1878-1944 г., публикувано в бр. 2

на Българско списание за образование от 2016 г.¹ Целта е да се осъществи възстановка на тази връзка в новите условия за развитие на читалищната организация, установени след 9 септември 1944 г.

По-голямата териториална гъстота на народните читалища, увеличаването на членската им маса, развитието на материално-техническата база и на читалищното законодателство, от една страна, съхраняват и развиват в количествен план институцията, а от друга – еволюцията в нейните организационни принципи, цели и средства на дейност, все повече променят нейния самодееен и автономен характер и облика на генерираното от нея извънучилищно образование. Най-масовото извънучилищно образование – читалищното, не само съхранява, но и увеличава своите количествени параметри (брой читални, библиотеки, книжен фонд, форми на самообразование и др.), а неговата съдържателна насоченост еволюира и придобива все повече идеологически характер.

Открояването на тенденции в развитието на читалищните библиотеки като структура за осъществяване на перманентно самообразование и самостоятелно учене на населението, характерни за новата социално-политическа действителност, е базирано на широка изворова база и на приоритетното използване на теоретичната реконструкция, документалния, фактографския, архиварския и херменевтичния метод в единство с хронологическия и проблемно-историческия подход.

Историческа обстановка

Изследваният дванадесетгодишен период (1944-1956) се характеризира с тенденция на преход от автономно към идеологизирано читалищно образование. Тенденцията се разгръща в условията на радикална социално-политическа и икономическа промяна, чието начало е извършеният на 09.09.1944 г. държавен преврат. Властта се поема от ново правителство, оглавявано от Кимон Георгиев² (1882-1969). В създаденото правителство на Отечествения фронт³ (ОФ) политическите сили – Българската работничес-

¹ Цонева, П. Библиотеките за самообразованието на населението 1878-1944. – Българско списание за образование, 2, 2016, 6-42.

² След установяването на отечественофронтовската власт Кимон Георгиев е министър-председател на България през периода 9 септември 1944 г. – 22 ноември 1946 г. Заемал е премиерски пост и през периода от 19 май 1934 г. до 22 януари 1935 г.

³ „На 9 септември 1944 г. на власт идва коалицията „Отечествен фронт” /ОФ/, ръководена от БРП и с участието на БЗНС, БРСДП и НС „Звено”. Установената „народна демокрация”, чиито характеристики са: „запазване на Търновската конституция (до декември 1947) и монархията (до септември 1946), многопартийна система, легална опозиция, запазване на частната собственост”, не е нов път към социализма, а „а само преход към налагане на неговия сталински вариант” (Баева, И. и Е. Калинова, 2011, с. 117 и с. 124).

ка партия (БРП), Българският земеделски народен съюз (БЗНС), “Пладне” и “Звено” присъстват с по четирима министри, Българската работническа социалдемократическа партия (БРСДП) – с по двама, а две места заемат т. нар. независими интелектуалци. Новите министри се обединяват върху основата на програма, представена на 17.09.1944 г. от министър-председателя К. Георгиев.

В изпълнение на отечественофронтовската програма се предприемат редица радикални промени и в системата на образованието и културата. Минимизирането на частната инициатива за сметка на утвърждаването на държавния монопол в образованието и културата е процес и същевременно иманентна черта на тези реформи в годините на „народната демокрация” – 1944-1947. Следващата година – 1948, е година на преустановяване на частната инициатива, одържавяване на културните институции и установяване на държавен монопол в културата⁴. По този начин културните институции се превръщат в една от трансмисиите за осъществяване на политиката на Българската работническа партия (к), преименувана на своя Пети конгрес (1948) в Българска комунистическа партия (БКП). Същевременно институционалните промени в системата на управление на културата завършват в началото на 50-те години с отработен йерархично субординиран и подвластен на партийно-държавен контрол модел на управление. Този двоен контрол – партийен и държавен, е характерен и за читалищната институция, въпреки приетата през 1945 г. Наредба-закон за народните читалища, нормативно уреждащ тяхната автономия и самоуправление⁵.

Развитие на нормативна база на читалищните библиотеки 1944-1956

Изследването на тенденциите в развитието на читалищните библиотеки, на промените в техния статут и функции е неразривно свързано с читалищното законодателство и неговата еволюция през периода 1944-1956 г.

През проучвания дванадесетгодишен период читалищното законодателство се основава на няколко нормативни документа, а именно:

⁴ През пролетта на 1948 г. частните издателства прекратяват дейността си за сметка на функциониращите от 1944 г. Партиздат и от 1945 г. – Профиздат, Детиздат, Държавно издателство на МНП и др. Приемат се Закон за кинематографията и киноиндустрията (1948), Закон за книгопечатането (1949) и др. Със създадения Комитет за наука, изкуство и култура (1948) се тотализира контрола във всички сфери на културата.

⁵ Съгласно чл. 1 на Наредбата-закон за народните читалища от 1945 г. „Народните читалища са свободни демократични организации, за развиване сред народа всеоткриваща култура и просвета. Те са юридически лица с идеална цел, които се освобождават от регистрирането, предвидено от Закона за юридическите лица“ (12, чл. 1).

- **Конституцията на Народна република България (КНРБ) от 1947 г.**, съгласно чл. 80 на която „Държавата полага грижи за развитието на науката и изкуството, като урежда изследователски институти, книгоиздателства, **библиотеки**, театри, музеи, **народни читалища**, художествени галерии, киностудии, кина и др. и като подпомага проявилите се в тази област“ (11, чл. 80).
- **Наредбата-закон на народните читалища от 1945 година**, уреждаща самодейния, демократичен и автономен характер на читалищната организация и предмета⁶ ѝ на дейност – „развиване всред народа всестранна култура и просвета“ (12, чл. 1). Като основно средство⁷ за реализиране на целта на народните читалища е определено уреждането и поддържането на библиотека и общодостъпна безплатна читалня, чиято гъстота, уредена в чл. чл. 2 и 3 на Наредбата-закон, е впечатляваща (12, чл. 12, б. „а“ и чл. чл. 2-3).

В селище с население до 10 000 човека може да има само едно читалище, като в по-големите селища се откриват и квартални читалища с решение на околийския читалищен съюз. Предвижда се в района на читалище, където има отдалечени квартали и махали, фабрики и големи предприятия, откриване на отделни **читални и библиотеки**. На свой ред всяка фабрика или предприятие с повече от 50 работника задължително урежда и издържа **читалня и библиотека**. Същевременно намиращите се в съседство фабрики и предприятия могат да уреждат и издържат общи **библиотеки-читални** (12, чл. чл. 2-3). Териториалната гъстота на читалищата, съгласно разпоредбите на Наредбата-закон от 1945 г., е най-голямата в сравнение с уредената такава от Закона за народните читалища (ЗНЧ) от 1927 г., предвиж-

---

⁶ Този предмет е операционализиран в чл. 11 на Наредбата-закон за народните читалища от 1945 г., където са уредени целта и функциите на читалищата: „да работят за образование и обществено възпитание на народа в демократичен дух; да затвърдят труда, като основа, върху която може да бъде изградено могъществото на народа и отделната личност; да будят интерес към знание и да способствуват за всестранното развитие на народа, като го приобщават към придобивките на материалната и духовна култура; да бъдат огнища на всички почини в духовния живот и материалната култура на селищата; да насаждат чувство и готовност на взаимопомощ“ (12, чл. 11, б. „а“-„д“).

⁷ В речта си за „Важните задачи на народните читалища“ Георги Димитров (1882-1949) обосновава необходимостта „да бъдат сериозно подобрени функциите на народните читалища, основно работата на **читалните**, както и ...на **библиотеките**. Но тия функции трябва да бъдат и разширени. ... Задоволяването само с четене в **библиотека** няма да бъде достатъчно. Това е **основна задача** на народното читалище като фактор на народното самообразование, но то е далече недостатъчно“ (Димитров, Г., 1954, 395-397).

дащ безусловно едно читалище в селище до 10 000 души, и спрямо ЗНЧ от 1941 г. и Правилника за прилагането му, според който в селища с население от 20.000 жители може да има само едно народно читалище (8, чл. 2; 17, §4).

- **Наредбата-закон за народните читалища от 1954 г.**, където самодейният и автономен характер на народното читалище е заложен още в целите – образование и обществено възпитание на народа в демократичен дух с оценностяване на знанието, труда, взаимопомощта и духовно-материалната култура на селищата; в средствата за постигането им – уреждане и поддържане на **библиотека, общодостъпна безплатна читалня**, публични сказки, общодостъпни народни четения, курсове, вечерни училища, кино и театри, музейни сбирки, екскурзии с научна цел в страната и чужбина, обществено празнуване на народни празници, сътрудничество в сродни учреждения и организации в народополезни начинания и с Министерството на пропагандата и народното здраве и т. н. (13, чл. чл. 11-21);

- **Уставите.** Сравнителният анализ на двата устава, приети съответно през 1945 г. и 1954 г., налага следните изводи:

Първо, качествени различия прозират още в целеполагането. Ако Уставът на народното читалище, гласуван от XXI Върховен конгрес на Върховния читалищен съюз (1945), залага на **самообразованието**, общата просвета, всестранното развитие на гражданите и приобщаването им към придобивките на духовната и материална култура, то в Устава на Съюза на народните читалища в България, приет на 25-я редовен конгрес на СНЧ (27-28 декември 1954) се акцентира върху социалистическата просвета и култура, идейно-политическата съзнателност на трудещите се, борбата против остатъците на буржоазната идеология, възпитанието в комунистически дух, популяризирането на съветския опит в обществено-политическия, стопанския и културен живот и защитата на мира (21, чл. 1; 22, чл. 2);

Второ, отликите неминуемо са свързани и със средствата за реализиране на целта. Ако в Устава от 1945 г. средствата са сходни с тези при буржоазно-демократичния модел на читалищно образование – **общодостъпна безплатна читалня, библиотека**, сказки и народни четения, възпитателни, литературно-музикални вечеринки, утра и празници, театрални представления, радиопредавания, вечерни и неделни образователни и професионални курсове и училища, обща и

здравна просвета и култура, подпомагане на бедни, даровити младежи да получат образование, то в Устава от 1954 г. към традиционните използваните средства са добавени нагледната агитация и печатът, разпространяването на научни и политически знания чрез Националната лекторска група при Централния съвет на СНЧ, **читалните и кътовете** при трудово-кооперативните земеделски стопанства (ТКЗС), сътрудничеството с Министерството на културата, народните съвети и останалите масови организации (21, чл. 2; 22, чл. 3).

Нормативната база на читалищните библиотеки през изследвания период урежда техния статут и разширени функции по отношение самообразованието на населението и възпитанието му в ценностите на Отечествения фронт и идеологията на Българската работническа партия (к)⁸, като същевременно регламентира най-голямата териториална гъстота на читалищната библиотечна мрежа, постигната през 100-годишния период от развитието на народните читалища.

Ръст на книжния библиотечен фонд и на книгите за домашен прочит

Основна тенденция в развитието на читалищните библиотеки е количественият ръст на техния книжен фонд. Последният е пряко свързан с прочистване на старите книги, от една страна, и с ускорено обогатяване на читалищните библиотеки с нови издания, от друга. Динамиката на процеса е впечатляваща.

На 9 септември 1944 г. читалищните библиотеки⁹ разполагат с 2 000 000 тома, от които след извършване на „прочистване на библиотеките от фашистка, трайчокостовска и реакционна литература“ остават 1 000 000 тома книги (10, л. 113). Само за 4 години се реализира значителен ръст – книжният фонд на 3 447 читалищни библиотеки през 1949 г.¹⁰ с 2 140 612 тома и раздадени за домашен прочит 1 982 963 тома се увеличава през 1953 г. на 3 200 000 тома с книги за домашен прочит 1 173 360 тома (пак там). През 1954 г. книжното богатство достига 3 600 000 тома, което е два пъти повече спрямо 1949 г. Ръстът е върхов през следващата 1955 г., когато биб-

⁸ БРП (к) е преименувана през 1948 г. в Българска комунистическа партия.

⁹ Двадесет и първият Върховен конгрес на Върховния читалищен съюз, състоял се в София на 24 юни 1945 г., взема отношение по книжното имущество на читалищните библиотеки. Констатира се, че „средно на едно читалище се падат 1.000 книги. Като вземете предвид, че големите читалищни библиотеки в градовете имат по 20-30-40 хиляди тома, знае се вече какво е положението на отделните села, където има по 100-200 тома.“ Целеполага се, че „и последната читалищна библиотека в близките години трябва да стигне 5.000 тома. Само тогава тя ще осигурява една минимална възможност за самообразование.“ (2, л. 64).

¹⁰ Само през 1949 г. са обзаведени по десетичната система 500 читалищни библиотеки (6, с. 7).

лиотеките се обогатяват с 1 100 000 тома книги, като „от тях само в читалищата в селата 912 880 тома, което надхвърля повече от два пъти набавените книги през 1954 г. ... Библиотеките с повече от 3000 тома се увеличават три пъти и броят им надхвърля 600“ (4, с. 5). Тенденцията към перманентна и усилена пропаганда на „хубавата“ книга сред населението намира числен израз в пъти увеличени брой на раздадените за прочит книги през 1954 г. – 9 125 115 тома и през 1955 г. – 11 053 004 (от които 5 119 957 тома в селата), спрямо тези през 1953 г., възлизащи на 6 500 000 тома (4, с. 6; 20, л. 13).

Тази тенденция се проявява и в по-конкретен план сред селското население, което през 1955 г. възлиза на 5 057 638 души, т. е. съставлява 66, 43 % от цялото население (7 613 709)¹¹. Не само, че за една година – 1955 г., читалищата в селата обогатяват книжния си фонд с 900 000 тома, което е един път и половина повече от набавените книги за всички читалища през предходната година, но и акцентират върху структурата на потребителите и съдържателната насоченост на литературата. В тази връзка читалищното ръководство констатира, че недостатъчна е селскостопанската книжнина, както и че са малко читателите от извънучилищната младеж и тези, заети в производството, т.е. основната група потребители са из средата на учащите се и пенсионерите (4, с. 8).

Проблемите относно обогатяването на селските читалищни библиотеки с нова „прогресивна“ книжнина, създаването на бригадирските читалищни библиотеки и доближаването им до трудовите обекти, подготовка на библиотекарите и др. неизменно присъстват в решенията на читалищните форуми, имащи ясна визия за решаването им. Като добавим и факторите – съгласуване на читалищната политика с управляващата партия и финансирането ѝ от органите на местната държавна власт, можем да обясним тенденцията към постепенно и възходящо разгръщане на самообразованието в библиотеките и читалните. Така напр. читалищното ръководство отчита пред Централния комитет на Българската комунистическа партия (ЦК на БКП), че между двата пленума на Централния съвет на СНЧ (от м. юли 1949 и от 3-4 януари 1951 година) е обогатена всяка селска читалищна библиотека с 300 тома при население до 5.000 жители, а с население до 3.000 жители с 200 тома, и с по-малко от 1.000 жители със 100 тома, както и че са подредени „302 шкафчета с 38.407 тома прогресивна

---

¹¹ Сравнителни таблици по години на преброяване. – <http://www.nsi.bg/Census/SrTables.htm>

книжнина“ за бригадирските читалищни библиотеки, придвижени „към МТС¹², ДЗС¹³, ДГС¹⁴“ (7).

Критерии за комплектуване на книжния фонд на читалищните библиотеки

През изследвания период се променя и системата от критерии за комплектуване на книжния фонд на читалищните библиотеки с оглед развитие на народното самообразование. Сред основополагащите критерии е този за **стопяване на разликата в разпределението на томове книги между читалищата в градовете и селата**¹⁵. Така напр. през 1953 г. „средно 30 % от книжното ни богатство е съсредоточено в градските читалища, които са само 5 % от общия брой на читалищата в страната“ (20).

Най-голямата иновация, свързана със съдържанието на раздаваната литература, е и най-големият недостатък по това време за читалищното ръководство. Разпространяването на научни и политически знания чрез книгата сред трудещите се оценява като **незадоволително от гледна точка на раздаваната научно-марксистическа, естествено-научна и селскостопанска литература**: напр. през 1953 г. „средно 3 % от раздаваните книги са съчинения на Маркс, Енгелс, Ленин, Сталин и техните съратници и ученици“¹⁶; „естествено-научната литература също не надминава 3 % от общия брой на раздадените книги“¹⁷, а „раздадената селскостопанска литература през 1953 година се движи от 1 до 12 на сто от броя на раздадените книги, като в болшинството случаи е около 3 на сто“¹⁸ (20). От фактите е видно, че най-голям проблем се отваря при селскостопанска литература, доколкото 95 % от читалищата в страната са на село, а класата на селяните-коопе-

¹² Машинно-тракторни станции, които със закон от 1948 г. стават държавни предприятия.

¹³ Държавни земеделски стопанства, чиято земя и средства за производство са собственост на държавата.

¹⁴ Държавни горски стопанства.

¹⁵ „Така например на градските читалища в Старозагорска околия през 1953 година се падат 60 % от всички раздадени за прочит книги, Благоевградското читалище е раздало 55 % от всички раздадени за прочит книги от читалищата в околията, около 40 % от раздадените в Казанлъшка, Ст. Димитровска околии се падат на градските читалища“ (14, л. 6).

¹⁶ „Най-ниският процент на раздадена марксистическа литература е 0.7 в Михайловградска околия, а най-високият – 8 %, в Санданска околия“ (20).

¹⁷ „Най-високият процент на раздадена естествено-научна литература е в Михайловградска околия, където достига до 6 %. В някои околии този процент е по-нисък“ (20).

¹⁸ Така например този процент е 1 на сто на Старозагорска околия, 1.5 – за Балчишка, Казанлъшка, Бургаска и Гоцеделчевска, 0.8 – за Котелска, 2 на сто за Чирпанска и Горнооряховска, 3 – за Тервелска и Русенска, 3.5 за Новопазарска и 4 на сто за Разградска. Най-голям процент селскостопанска литература са раздали библиотеките в Дуловска, Михайловградска и Толбухинска околия, където тази литература достига до 12 на сто от общия брой на раздадените книги“ (20).

ратори през 1957 г. достига численост от 1 500 000 души. Неравномерното разпределение на книжния фонд има и друга страна – високият относителен дял на художествената и детската литература, достигащ до 70 % от книжния фонд, а в някои околии – над 80, е фактор, затрудняващ осъществяването на една от основните задачи на народното самообразование в библиотеките и читалните – разпространяване чрез книгата на научни и политически знания сред трудещите се (20). Ето защо комплектуването на книжните фондове с цел постепенно достигане до съотношението, установено в практиките на съветските библиотеки, а „именно 48 % художествена, 20 % марксистическа и обществено-политическа, 14 % научнопопулярна, 18 % селскостопанска и техническа литература“ е сред основните предизвикателства към съдържанието на библиотечната дейност (14, л. 9).

Идеологизирането на самообразованието в читалищните библиотеки посредством осъщественото прочистване на книжния фонд и неговото комплектуване откъм **константното присъствие на определен относителен дял марксистко-ленинска литература** е базирано върху читалищното законодателството, особено след 1954 г., когато Уставът на Съюза на народните читалища целеполога социалистическата просвета и култура, идейно-политическата съзнателност на трудещите се и популяризирането на съветския опит. Тези нормативните положения намират своето практическо приложение посредством най-тясното обвързване на цялостната дейност на народните читалища „с провежданите партийни и правителствени мероприятия и задачи като пролетната сеитба, лятната селскостопанска кампания, чествувания, борбата за мир“, както и с популяризиране успехите на социалистическо строителство и постиженията на икономиката, културата и изкуството (3, с. 12). Друга предпоставка за идеологизиране на самообразованието в читалищните библиотеки е партийното ръководство на народните читалища. Последните изпълняват „указанията на Партията и Правителството под ръководството на ЦС на СНЧ¹⁹“ (3, с. 13-15; 5, с. 32 и с. 35). Партийните комитети на местно, регионално и централно равнище, изслушващи отчетните доклади на съответните читалищни органи, вземат решения за развитието на читалищната дейност в нейната конкретика: популяризиране практиките на образцовите читалища, усъвършенстване контрола по изпълнението на взетите решения, подобряване библиотечно-

---

¹⁹ Съюзът на народните читалища има за „първостепенна задача, която поставя Партията, Правителството и Отечествения фронт“, „да поведе широката народна просвета – политическа, стопанска и пр. (разбира се, социалистическа просвета) и читалищата да станат действително огнища на просвета и културна дейност чрез широките трудещи се маси“ (5, с. 33).

то дело в селата чрез обзавеждане на читални, организиране на бригади от градските читалища за подпомагане на селските библиотеки и техния книжен фонд, свързване самообразованието в селските читалищни библиотеки с практическите въпроси на селото (3, с. 13-15).

Същевременно народното самообразование в библиотеките и читалните се урежда и **по критерия възраст на потребителя**. Създават се при 1.441 народни читалища детски отдели с общо 327 637 тома книги и детски кътове в общите читални при 1.132 селски и при 90 градски читалища. И двете специализирани места са пряко свързани с новите функции на читалищните библиотеки – поети шефства над пионерски домове²⁰ и организирани конференции с читателите пионери, обсъждане и колективно четене на книги, срещи с писателите, анкети и други културно-масови прояви (14, л. 5). Не само по критерия *възраст на потребителя*, но и по **критериите професия, поминък, международна интеграция** се провеждат образователни форуми, утвърждаващи се в перманентни и полезни форми за работа с читателите. Сред тях са читателските конференции и обсъждания на книги, вечерите и празниците на детската книга и приказките, среща с писателите, вечерите на литературата на демократичните страни и на съветската литература, вечерите на първенците в селското стопанство и др. (4, с. 5-6). Внедряването на новите форми за доближаване на книгата до читателя и особено подвижните библиотеки за обслужване на трудещите се в отдалечените от читалищата обекти, тематичните читателски конференции и вечерите, посветени на първенците от промишлеността и селското стопанство, базирани върху опита и помощта на държавните окръжни и околийски читалищни методически библиотеки и опита на библиотеките в Съветския съюз, се превръща в непрекъснат процес, организиран от местните читалищни ръководства съвместно с териториалните структури на Министерството на културата, ДСНМ и Отечествения фронт (19, л. 3-5).

Кадрово обезпечаване на читалищните библиотеки

За кадровото обезпечаване на читалищните библиотеки през 1949 г. са проведени 15 околийски библиотекарски курсове, а през 1950 г. – 25 седемдневни околийски библиотекарски курсове за подготовка на библиотекари в 20 околийски центрове (16, с 7). Утвърдената като позитивна практиката на „седемдневните околийски и на дванадесетдневните районни курсове на библиотекарите за опресняване на техните знания и за спе-

²⁰ Такива шефства през 1954 г. поемат читалищата в Русе, Пазарджик, Плевен, Коларовград, Кърджали и др. (14, л. 5).

циална подготовка на подходящ библиотечен кадър“ в Резолюцията на XXIV редовен читалищен конгрес (29-30.01.1950) предпоставя както въвеждането на платен библиотечен работник в големите и средни читалищни библиотеки и на месечно възнаграден в малките²¹, така и на разгръщане мащабите на перманентното обучение (18, с. 7). Само през 1953 г. в организираниите 13 курса по библиотечно дело участват 347 курсиста, предимно платени библиотечни работници при народните читалища (10, л. 6-7). Нещо повече. Централният съвет на СНЧ проучва възможността за откриване на постоянно функционираща школа за библиотекарски кадри (18, с. 7).

Строителство и обзавеждане на читалищни библиотеки и читални

Подобряването и разширяването на функциите на читалищните библиотеки има още едно ново измерение – откриване в селища със смесено население при вече изградени читалища на „отделни библиотеки и читални за турското население или пък отдели с литература на турски език. За обзавеждане на библиотеките и читалните в новооткритите читалища /книги, вестници, списания, маси, столове, шкафови и др./ съответните ОНСДТ са гласували в бюджетите необходимите суми, а именно: ОНСДТ – Коларовград-6.000 лв.; Търговище – 6.200 лв., Омуртаг – 4.000 лв., Нови пазар – 4.000 лв., Попово – 8.400 лв., Кърджали – по 1.000 лв. на всяко читалище, Хасково – 12.800 лв., Кубрат – по 800 лв. на читалище, Крумовград – 8.600 лв.“ Нещо повече. Всяка една от 81 читалищни библиотеки в селища²² с компактно турско население ЦС на СНЧ обезпечава с комплект от 18 книги на турски език (9, л. 218 и л. 220). Конкретното финансиране, строителство и обзавеждане е част от процеса на масово изграждане на читалищни сгради в страната, в който бюджетното финансиране се съвместява с доброволните и безплатни трудовни, местни материали и парични средства на местното население. Равносметката показва, че за почти век (1856-1944) са построени 485 читалищни сгради, а само за 7 години (1944-1951) – 435 читалищни домове, от които само 4 са в градовете (3, с. 21).

---

²¹ Предлага се заплащането да се осъществява от съответните народни съвети (18, с. 7). Пак през 1950 г. Централният съвет на Съюза на народните читалища представя в Министерството на финансите списък на 500 селища, т. е. села с над 1 500 жители, които трябва да имат платени читалищни ръководители – секретар или председател на читалището. „Заплатата на последните е определена, съгласно бюджета и окръжно № 1289 от 25 февруари 1950 год. на Министерството“. Определен е и цензът на кандидатите – средно образование (15, с. 32).

²² Това са селищата Гложево, Задруга, Кубратско; Опака- Поповско; Гняздево-Жинзифово, В. Поляна, Черноочене, Широко поле – Кържалийско; Бенковски – Златоградско; Стара Караджа, Правда, Руйно – Дуловско; Ясенково, Изгрев, Венец, Браничево, Студеница – Коларовградско и др. (9, л. 220).

Заклучение

През изследвания 12-годишен период се открояват три основни тенденции в развитието на читалищните библиотеки.

Първо, количествен растеж на книжното имущество на читалищните библиотеки и по-равномерното му разпределение между селските и градските читалищни библиотеки. За десет години книжният фонд се увеличава повече от три пъти и половина – от стартов прочистен фонд, възлизащ на 1 000 000 тома през 1944 г., на 3 600 000 тома през 1954 г. Книжното богатство постепенно достига равнище на по-равномерно разпределение между селските и градските читалищни библиотеки. Комплектуването на книжния фонд от съотношение 100-200 тома в селските библиотеки при средно хиляда книги на читалище през 1945 г. се доближава през 1956 г. до целта – най-малко пет хиляди тома на читалищна библиотека, осигуряващи минимална възможност за самообразование на местното население. Възможността се разширява чрез откритите библиотеки и читални за турското население или отдели с литература на турски език.

Второ, прогресивно нарастване на броя на раздадените книги за домашно четене. Броят на раздадените книги за домашно четене се увеличава почти шест пъти за шест години (1949-1955) – от 1 982 963 тома на 11 053 004 тома, независимо от различията относно количеството на раздадените за прочит книги по региони. Старозагорски окръг изпреварва един път и половина Пловдивски окръг, пет пъти Хасковски окръг, пет пъти и половина Благоевградски окръг²³ и т. н.

Трето, комплектуването в съдържателно отношение на книгите е насочено към постигане на идеологически цели. Следва се съветският опит, където почти паритетно – с по около 20 %, присъстват марксистката и обществено-политическата, и селскостопанската и техническата литература. Процесът е еднопосочен с трансформациите в системата на управление на културата, свързани с нейното централизиране²⁴ и превръщане в

---

²³ По окръзи най-много книги са прочетени в Старозагорски окръг – 738.686 тома; Врачански – 604.620 тома; Търновски – 572.421 тома; Пловдивски – 501.063 тома; София-град – 561.000, а най-малко в Сталински – 183.789 тома; Хасковски – 178.151 тома; Благоевградски – 134.784 тома (10).

²⁴ През 1948 г. се създава Комитетът за наука, изкуство и култура, а в началото на 50-те години приключва изграждането на системата на държавните културни институции. Централизираният модел на управление тотализира контрола върху всички сфери на културата.

средство за постигане на пропагандни цели, превръщащи читалищните библиотеки в проводник на партийната политика и идеология.

Два са основните проблема пред библиотечната дейност. Подемът в изграждането на читалищни сгради в контекста на политиката на подобряване материалното положение на читалищата²⁵ (за около година и половина – от юли 1949 г. до януари 1951 г., са построени 40 читалищни сгради и подготвени плановете на нови 50, спрямо изградените 485 читалищни сгради от Освобождението до 1944 г.) не може да компенсира липсата на подходящо помещение за библиотека и читалня за 3375 народни читалища през 1954 г.²⁶ (7, л. 497; Кондарев, Н., Сираков, Ст. и П. Чолов, 1979, с. 35). От друга страна дефицитът на квалифицирани читалищни библиотекари търси своето решение в организирани съвместно с Министерството на културата и ДСНМ на курсове, семинари и практикуми, както и в разширяване на задочното обучение на библиотекари в Държавния библиотекарски институт. Независимо от тези две основни предизвикателства продължава да се разгръща възходящото и динамично развитие на читалищните библиотеки и на народното самообразование в тях.

Използвани исторически извори и нормативни документи:

1. XXI Върховен конгрес на Върховния читалищен съюз. 2. Заседание. – Централен държавен архив, фонд (ф.) 148, опис (оп.) 1, архивна единица (а. е.) 1, лист (л.) 64, лист (л.) 87 и лист (л.) 89.
2. XXII редовен конгрес на Върховния читалищен съюз (София, 10-12.11.1946). – Централен държавен архив, ф. 148, оп. 1, а. е. 3, л. 48, 58-59, л. 223-225.
3. Гановски, С. Доклад за работата на Съюза на народните читалища в светлината на речта на др. Вълко Червенков пред Сталинската окръжна партийна организация. Изнесен от акад. Сава Гановски – председател на СНЧ, на заседанието на Централния съвет на Съюза на народните читалища, състояло се на 22.XII.1952 год. – Читалище, 1, 1953, 10-26.

²⁵ XXII редовен конгрес на Върховния читалищен Съюз, състоял се в София на 10-12.11.1946 г., взема решение „да се подобри материалното положение на читалищата. Нито един декар от читалищните имоти не бива да се иземе от комисииите по прилагане на закона за поземлената собственост“ (3).

²⁶ От 4 339 народни читалища в страната само 964 имат собствени сгради. „Особено зле в това отношение са читалищата в Добруджа и граничните околии. Често пъти библиотеките на тези читалища се помещават в училищни стаи, в коридорите на училищата и селсъветите. До известна степен, причината за това е нарушението и неспазването на Постановление 1084 на Министерския съвет, с което се забранява изземването на читалищни помещения за други нужди“ (14, л. 9).

4. Гановски, С. За нови успехи на културно-просветната работа, за разцвет на читалищното дело. Доклад, изнесен от акад. Сава Гановски, председател на Централния съвет на Съюза на народните читалища, пред IV национална читалищна конференция. – Читалище, 3, 1956, 2-9.
5. Гановски, С. С лице към партийните и правителствени задачи. Заключително слово на председателя на СНЧ проф. Сава Гановски пред разширения Пленум на ЦС на СНЧ. – Читалище, 9, 1950-1951, 29-41.
6. Дейността на народните читалища в светлината на решенията на Третата национална конференция на БКП. – Читалище, 15, 1949-1950, 7-9.
7. До Централния комитет на Българската комунистическа партия. – Централен държавен архив, ф. 148, оп. 1, а. е. 534, л. 497.
8. Закон за народните читалища. – ДВ, бр. 291, 28.03.1927.
9. Информация за проведената дейност от ЦС на СНЧ, Окръжни и околийски читалищни съвети и народни читалища по постановленията на Министерския съвет за подобряване работата сред турското население в Коларовградския, Хасковския и Русенския окръзи и Постановлението на Министерския съвет и ЦК на БКП за преобразяването на Добруджа /1953/ – Централен държавен архив, ф. 148, оп. 1, а. е. 49, л. 218, л. 220.
10. Информация от отдел „Културно-масов“ при ЦС на СНЧ относно проведените курсове за библиотекари и ръководители на самодейни художествени колективи (1953). – Централен държавен архив, ф. 148, оп. 1, а. е. 35, л. 6-7, 24, 113-114, 116-119, 149, 230, 235.
11. Конституция на Народна република България от 1947 г. – В: Методиев, В. и Л. Стоянов Българските конституции и конституционни проекти, С. 2003, с. 41-55.
12. Наредба-закон за народните читалища. – ДВ, 142, 01.01.1945.
13. Наредба-закон за народните читалища. – ДВ, 01.01.1954.
14. Отчет на Централния съвет на Съюза на народните читалища /27-28 декември 1954 год./ - Централен държавен архив, ф. 148, оп. 1, а. е. 56, л. 5-6, л. 9.
15. Писмо на СНЧ № 927 от 1950 г. До Министерството на финансите. – Централен държавен архив, ф. 148, оп. 1, а. е. 43, л. 32.
16. По-случай V-я конгрес на читалищата. – Читалище, год. V, кн. 1-2, април-май 1922, С., с. 113.
17. Правилник за прилагане на Закона за народните читалища от 1941 г. – Централен държавен архив, ф. 108 к, оп. 2, а. е. 2430, л. 19-27.

18. Резолюция на 24-ия редовен читалищен конгрес, състоял се на 29 и 30.I.1950 година. – Ведрина, 21-22, 12.02.1950, с. 7.
19. Резолюция на двадесет и петия редовен конгрес на Съюза на народните читалища /27 и 28 декември 1954 г./ - Централен държавен архив, ф. 148, оп. 3, а. е. 2, л. 3-6.
20. Стенографски протокол от заседанието на Централния съвет на Съюза на народните читалища в България /1954/. – Централен държавен архив, ф. 148, оп. 1, а. е. 15, л. 9, л. 13-14.
21. Устав на Народното читалище, приет на XXI Върховен конгрес на Върховния читалищен съюз – Централен държавен архив, ф. 148, оп. 1, а. е. 1, л. 223 - 234.
22. Устав на Съюза на народните читалища в България, приет на 25-я редовен конгрес на СНЧ, 27-28 декември 1954 г. – Централен държавен архив, ф. 148, оп. 3, а. е. 2, л. 10-14.

Използвана литература:

Баева, И. и Е. Калинова (2011) Социализмът в огледалото на прехода. Изд. *Изток-Запад*.

Димитров, Г. (1954) Важните задачи на народните читалища. – В: Димитров, Г. Съчинения. Т. 12. С., 395-397.

Кондарев, Н., Ст. Сираков, П. Чолов (1979) Народните читалища в България. т. 2. Народните читалища след Освобождението. С., 339 с.

Проф. дпн Пенка Цонева,
Факултет по педагогика,
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
e-mail: p.tsoneva@fp.uni-sofia.bg